Qabul qilindi: 17-noyabr 2026-yil • Ma’qullandi: 19-noyabr 2026-yil • Nashr qilindi: 21-noyabr 2026-yil

XAYOL HAQIDA TUSHUNCHA: PISA-2022 IJODIY TAFAKKUR BAHOLASH NATIJALARI ASOSIDA

Ergashev Bunyod Shokir o‘g‘li

Turan International University, Gumanitar fanlar va pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi

O‘sarboyeva Mubina

Turan International University, JM-26-CU guruhi talabasi

Annotatsiya. Maqolada xayol tushunchasi, uning funksiyalari va ijodiy faoliyat bilan aloqasi OECD tomonidan 2022-yilda birinchi marta o‘tkazilgan PISA ijodiy tafakkur baholash natijalari bilan asoslanadi. 64 mamlakat va iqtisodiyotdagi 15 yoshli o‘quvchilar ishtirok etgan; OECD bo‘yicha o‘rtacha ball 33, Singapurda 41 (60 balldan), Indoneziyada 19. Eng yuqori va eng past natijalar orasidagi farq 28 ball. OECD o‘quvchilarining taxminan 78 % i asosiy darajaga yetgan; taxminan har ikkinchisi oddiy xayol topshiriqlarida original va xilma-xil g‘oyalar ko‘rsatgan. Natijalar xayolni rivojlantirishda ta’lim muhitining ahamiyatini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: xayol, ijodiy tafakkur, PISA, original g‘oya, ta’lim muhiti, ijodkorlik.

Аннотация. В статье понятие воображения, его функции и связь с творческой деятельностью обосновываются результатами оценки творческого мышления PISA-2022, впервые проведённой ОЭСР. В ней участвовали 15-летние учащиеся 64 стран и экономик; средний балл по ОЭСР 33, в Сингапуре 41 (из 60), в Индонезии 19. Разрыв между лучшим и худшим результатами 28 баллов. Около 78 % учащихся ОЭСР достигли базового уровня; примерно каждый второй предлагает оригинальные и разнообразные идеи в простых заданиях на воображение. Результаты показывают значение образовательной среды для развития воображения.

Ключевые слова: воображение, творческое мышление, PISA, оригинальная идея, образовательная среда, креативность.

Abstract. The article grounds the concept of imagination, its functions and its link with creative activity in the results of the PISA 2022 Creative Thinking assessment, administered by the OECD for the first time. Fifteen-year-olds in 64 countries and economies took part; the OECD average score was 33, Singapore 41 (out of 60), Indonesia 19. The gap between the highest and lowest performers is 28 points. About 78% of OECD students reached the baseline level; roughly one in two produced original and diverse ideas in simple imagination tasks. The results show the importance of the educational environment for developing imagination.

Keywords: imagination, creative thinking, PISA, original ideas, learning environment, creativity.

1. Kirish

Xayol (tasavvur qilish) - mavjud tasavvurlar asosida yangi obrazlar yaratish jarayoni. U shaxs faoliyatini oldindan rejalashtirish, muammolarni hal qilish, san’at va ilm-fanda yangilik yaratishning psixologik asosi hisoblanadi. Xayol xotiradagi tasavvurlarni qayta ishlashga tayanadi, shuning uchun ham xotira, ham tafakkur bilan chambarchas bog‘liq.

Xayol ta’limda ijodiy tafakkurni rivojlantirishning asosiy vositasi sifatida qaraladi. 2022-yilda OECD PISA tadqiqotida birinchi marta 15 yoshli o‘quvchilarning ijodiy tafakkuri, ya’ni original va xilma-xil g‘oyalarni yaratish, baholash va takomillashtirish qobiliyati xalqaro miqyosda o‘lchandi. Ushbu ma’lumotlar xayolning ta’lim samaradorligi bilan aloqasini kuzatish uchun tayyor qiyosiy asos beradi.

1.1. Nazariy asos

Xayolning asosiy funksiyalari: voqelikni obrazlarda tasavvur qilish, faoliyatni rejalashtirish va dasturlash, ruhiy holatlarni boshqarish, kognitiv jarayonlarni (idrok, xotira, tafakkur) tashkil etishda ishtirok etish. Xayolning mohiyati - tajribadagi tasavvurlarni tahlil qilish va yangi birikmalar sifatida sintez qilish.

Xayol faoliyat xarakteriga ko‘ra ixtiyoriy va ixtiyorsiz (tush, hayol surish), ijodiy faolligi bo‘yicha qayta yaratuvchi (reproduktiv) va ijodiy (produktiv) turlarga bo‘linadi. Ijodiy xayol yangi, original mahsulotni yaratadi va ijodiy tafakkurning asosi. Orzu -

xayolning kelajakka yo‘nalgan, istalgan obraz bilan bog‘liq shakli.

Ijodiy tafakkurning tarkibiy qismlari: g‘oyalarning ravonligi (soni), moslashuvchanligi (xilma-xilligi), originalligi va ishlab chiqilganligi. PISA 2022 ijodiy tafakkurni g‘oyalarni yaratish, baholash va takomillashtirish qobiliyati sifatida o‘lchagan. Bu ta’rif xayolning kognitiv va faoliyatli tarkibini birlashtiradi.

Tayanch tushunchalar jadvali

Tushuncha	Mazmuni
Xayol	Mavjud tasavvurlar asosida yangi obrazlar yaratish jarayoni
Ijodiy tafakkur	Original va xilma-xil g‘oyalarni yaratish, baholash va takomillashtirish
Original g‘oya	Odatdagidan farq qiluvchi, kam uchraydigan g‘oya
Aglyutinatsiya	Turli qismlarni birlashtirib yangi obraz hosil qilish usuli
Giperbolizatsiya	Obrazni bo‘rttirish yoki kichraytirish usuli
Asosiy daraja (baseline)	PISAda ijodiy topshiriqni bajarishning minimal talab qilingan darajasi

Manba: umumiy psixologiya adabiyotidagi an’anaviy ta’riflarni muallifning umumlashtirishi [1].

Tadqiqotning maqsadi: xayol tushunchasi va ijodiy faoliyatdagi rolini PISA-2022 ijodiy tafakkur bo‘yicha tayyor qiyosiy ma’lumotlar bilan asoslash.

Vazifalar: (1) PISA-2022 ijodiy tafakkur natijalarini aniqlash; (2) mamlakatlar o‘rtasidagi farqlarni tahlil qilish; (3) ijodiy tafakkur va fan bo‘yicha natijalar orasidagi bog‘lanishni ko‘rish; (4) xayolni rivojlantirishga oid pedagogik xulosalar berish.

2. Usul va materiallar

2.1. Dizayn

Tadqiqot ikkilamchi ma’lumotlar tahliliga asoslangan tavsifiy-qiyosiy dizaynga ega. OECDning PISA 2022 III jild («Creative Minds, Creative Schools») hisoboti va mamlakat faktsheetlari tahlil qilindi; yangi so‘rov o‘tkazilmadi.

2.2. Manbalar

Asosiy manba: OECD [1, 2, 3, 4]. PISA 2022 Results (Volume III): Creative Minds, Creative Schools, hamda Singapur, Yangi Zelandiya va Indoneziya faktsheetlari. Hisoblashlar muallif tomonidan bajarilgan. Qo‘shimcha va nazariy manbalar sifatida [5] ham ko‘rib chiqildi.

2.3. Ko‘rsatkichlar

Ijodiy tafakkur o‘rtacha bali (0–60); mamlakatlar farqi; asosiy darajaga yetgan o‘quvchilar ulushi; matematika bilan bog‘lanish (variatsiya ulushi); ijodkorlikka bo‘lgan e’tiqodlar.

2.4. Tahlil tamoyillari

PISA ijodiy tafakkur ballari 60 ballik shkalada berilgan va faqat 15 yoshli o‘quvchilarga tegishli. Ba’zi mamlakatlarda tanlama standartlari to‘liq bajarilmagan, shuning uchun ularning natijalari ehtiyotkorlik bilan talqin qilinadi. Hisobot ijodiy tafakkur ballarini xayolning to‘liq o‘lchovi emas, uning bir ko‘rinishi sifatida beradi [1].

3. Natijalar

3.1. Umumiy natijalar

2022-yilda PISA birinchi marta ijodiy tafakkurni 64 mamlakat va iqtisodiyotda baholadi. OECD mamlakatlari bo‘yicha o‘rtacha ball 33 bo‘lgan. Eng yuqori natijalar Singapur (41 ball), Koreya, Kanada, Avstraliya, Yangi Zelandiya, Estoniya va Finlyandiyada kuzatilgan (barchasi 36 ball yoki undan yuqori). Eng yuqori va eng past ko‘rsatkichlar orasidagi farq 28 ballni (taxminan to‘rtta ko‘nikma darajasi) tashkil qiladi [1].

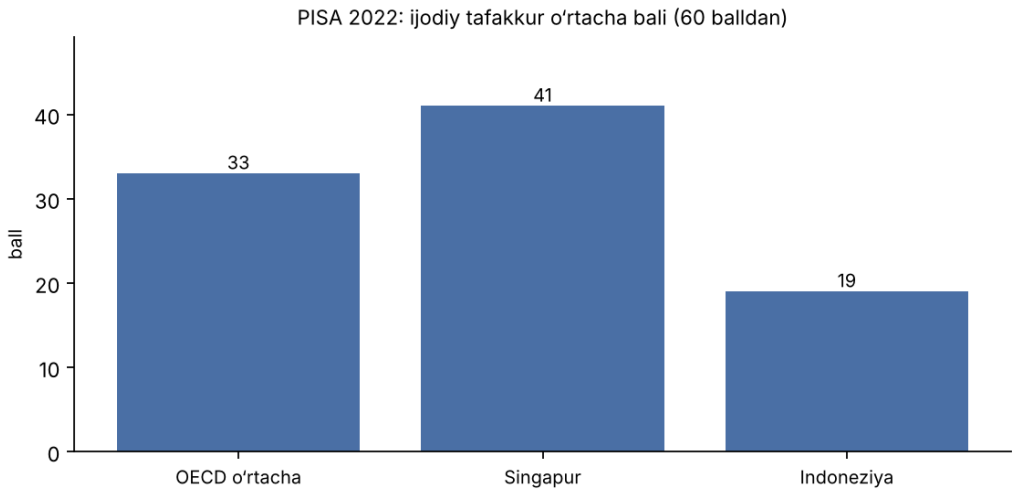
OECD bo‘yicha o‘quvchilarning taxminan 78 % i oddiy ijodiy topshiriqlarni bajarish uchun zarur asosiy darajaga yetgan; eng past natijali 20 ta mamlakatda bu ulush 50 % dan past. Taxminan har ikkinchi o‘quvchi (OECD o‘rtachasi) oddiy xayol va kundalik muammolarni hal qilish topshiriqlarida original va xilma-xil g‘oyalar bera oladi [1].

1-jadval. PISA-2022 ijodiy tafakkur: asosiy ko‘rsatkichlar

Ko‘rsatkich	Qiymat
Ishtirokchi mamlakat va iqtisodiyotlar	64

Ko‘rsatkich	Qiymat
OECD o‘rtacha ball (60 dan)	33
Singapur	41
Indoneziya	19
Eng yuqori va eng past farqi	28 ball
Asosiy darajaga yetgan (OECD)	≈ 78 %

Manba: OECD [1, 2, 3, 4], PISA 2022 Results, Volume III va mamlakat faktsheetlari.

1-rasm. Ijodiy tafakkur o‘rtacha bali: OECD, Singapur va Indoneziya (muallif tuzgan; manba: [1, 2, 3, 4]).

3.2. Ijodiy tafakkur va fan natijalari

Ijodiy tafakkurdagi farqning faqat taxminan 28 % i OECD bo‘yicha o‘rtacha matematika natijalari bilan izohlanadi. Ya’ni ijodiy tafakkur matematika, o‘qish va tabiiy fanlardagi bilimlardan katta darajada mustaqil. Ikkinchi tomondan, Singapur, Koreya, Kanada kabi yuqori natijali mamlakatlarda ijodiy tafakkur ham, asosiy fanlar ham yuqori; Chexiya, Gonkong, Makao va Tayvanda esa fan natijalari o‘rtachadan yuqori, ijodiy tafakkur esa o‘rtacha yoki undan past bo‘lgan [1].

Bu ma’lumotlar xayolni bilim o‘zlashtirish natijasi sifatida emas, alohida rivojlantiriladigan qobiliyat sifatida qarashni asoslaydi.

2-jadval. Ijodiy tafakkur va asosiy fanlar o‘rtasidagi bog‘lanish

Ko‘rsatkich	Qiymat	Izoh
Matematika bilan izohlanadigan farq	≈ 28 %	OECD o‘rtacha
Mustaqil qismi	≈ 72 %	Muallif hisobi (100 - 28)
Yangi Zelandiya: matematika orqali	30 %	Milliy faktsheet

Manba: OECD [1, 2, 3, 4]; mustaqil qism muallif hisobi.

3.3. Ishonchlar va ta’lim muhiti

OECD bo‘yicha o‘quvchilarning taxminan 8 tasi 10 tadan har qanday fanda ijodkor bo‘lish mumkinligiga ishonadi. Hisobotda shuningdek, maktab rahbarlari va o‘qituvchilarning ijodiy tafakkurga munosabati va maktablarda ijodiy mashg‘ulotlar imkoniyatlari natijalar bilan bog‘lab tahlil qilingan. Bu ma’lumotlar xayolni rivojlantirish nafaqat individual qobiliyat, balki maktab muhiti masalasi ekanini ko‘rsatadi.

3.4. Natijalarning qiyosiy sharhi

Ma’lumotlarni solishtirsak, Singapur ballari (41) OECD o‘rtachasidan 8 ballga (41 - 33) yoki taxminan 24 % ga yuqori (8 / 33), Indoneziya esa 14 ballga (33 - 19) yoki taxminan 42 % ga past (muallif hisobi). Singapur va Indoneziya o‘rtasidagi farq 22 ballni (41 - 19) tashkil qiladi, bu 60 ballik shkalaning taxminan 37 % iga teng. Bunday katta farq xayol va ijodiy tafakkur natijalari mamlakatlararo keskin farq qilishini ko‘rsatadi [1].

Shuningdek, Singapurda o‘quvchilarning 58 % i ijodiy tafakkurning eng yuqori darajasida; bu OECD bo‘yicha asosiy darajaga yetganlar ulushi (78 %) bilan solishtirganda alohida ta’kidga loyiq: yuqori natijalar nafaqat o‘rtacha, balki eng yuqori daraja ulushida ham namoyon bo‘lgan [1].

4. Muhokama

4.1. Xayol va ijodiy tafakkur: nazariya va ma’lumotlar

PISA ma’lumotlari xayolning ijodiy faoliyatdagi markaziy rolini tasdiqlaydi: ijodiy tafakkur topshiriqlari yangi obrazlar va g‘oyalarni yaratishni talab qiladi, ya’ni xayolning ishlashini o‘lchaydi. Ijodiy tafakkurning matematika natijalaridan katta darajada

mustaqilligi (72 %) xayolni bilimning oddiy qo‘shimcha mahsuloti emas, alohida rivojlantiriladigan qobiliyat deb qarashga asos beradi [1].

Mamlakatlar o‘rtasidagi katta farq (28 ball) xayolni rivojlantirishda ta’lim tizimi, o‘qitish uslubi va madaniy muhitning rolini ko‘rsatadi. Biroq PISA ma’lumotlari sababiy bog‘lanishni isbotlamaydi: farqlar madaniyat, til va tanlama farqlari bilan ham izohlanishi mumkin [1].

4.2. Pedagogik xulosalar

Xayolni rivojlantirishda ta’limning amaliy usullari: ochiq (bir nechta to‘g‘ri javobli) topshiriqlar, hikoya yozish va rasm chizish, aglyutinatsiya va giperbolizatsiya usullarini qo‘llash, «nima bo‘lardi agar...» savollari, rolli o‘yinlar. Ularning maqsadi o‘quvchini g‘oyalar soni, xilma-xilligi va originalligi bo‘yicha mashq qildirish.

O‘qituvchi uchun muhim qoida: ijodiy topshiriqlarni baholashda «to‘g‘ri-noto‘g‘ri» mezonidan voz kechib, g‘oyaning originalligi va ishlab chiqilganligini hisobga olish. Chunki faqat yagona javobni talab qiladigan topshiriqlar xayolni rag‘batlantirmaydi.

3-jadval. Xayol turlari va ta’limdagi tatbiqi

Xayol turi	Mohiyati	Ta’limdagi tatbiqi
Reproduktiv	Tavsif bo‘yicha obraz yaratish	O‘qigan matnni tasavvur qilish
Produktiv (ijodiy)	Yangi obraz yaratish	Ijodiy yozma ish, loyiha
Ixtiyoriy	Maqsadli obraz yaratish	Rejalashtirish, modellashtirish
Ixtiyorsiz	Tush, hayol surish	Dam olish va inkubatsiya
Orzu	Kelajak obrazi	Maqsad qo‘yish mashqlari

Manba: muallifning nazariy umumlashtirishi [1].

4.3. O‘zbekiston va dissertatsiya tadqiqotlari uchun mulohazalar

Qayd etilgan manbalarda O‘zbekiston PISA-2022 ijodiy tafakkur bo‘yicha natijalari topilmadi, shu sababli O‘zbekiston o‘quvchilari uchun xulosa chiqarilmaydi. O‘zbek o‘quvchilarida xayol va ijodiy tafakkurni o‘lchash, intellektual o‘yinlarning ijodiy tafakkur va axborotni qabul qilishga ta’sirini baholash dissertatsiya tadqiqotlari uchun istiqbolli yo‘nalish. Buning uchun Torrance testlarining mahalliy moslashtirilgan variantlari yoki PISA ijodiy tafakkur topshiriqlariga o‘xshash instrumentlardan foydalanish mumkin.

4.4. Xayol jarayonlari nuqtai nazaridan talqin

Ijodiy tafakkur topshiriqlarida o‘quvchi ikki asosiy operatsiyani bajaradi: tasavvurlarni ajratish va birlashtirish (analiz va sintez). Bu xayolning asosiy mexanizmi: yangi obraz mavjud tasavvurlar elementlarini qayta guruhlash orqali yaratiladi. PISA topshiriqlarida g‘oyalar xilma-xilligi turli sohalardagi tasavvurlarni bog‘lash qobiliyatini, originalligi esa odatiy birikmalardan chetga chiqishni ko‘rsatadi.

Xayolning ixtiyoriy va ixtiyorsiz shakllari o‘rtasidagi nisbat ham muhim: ijodiy g‘oya ko‘pincha dastlab ixtiyorsiz (inkubatsiya) paydo bo‘lib, so‘ngra ixtiyoriy ravishda baholanadi va takomillashtiriladi. PISA «yaratish, baholash va takomillashtirish» tarkibini aynan shu ikki bosqichni hisobga olib o‘lchagan.

4.5. Metodologik mulohazalar

Ijodiy tafakkurni standartlashtirilgan test bilan o‘lchash ma’lum cheklovlarga ega: topshiriqlar cheklangan vaqt va kompyuter muhitida bajariladi, ijodiy faoliyat esa odatda erkin vaqt va motivatsiyani talab qiladi. Shu sababli PISA ballari xayolning «real hayotdagi» namoyon bo‘lishini to‘liq aks ettirmasligi mumkin. Mamlakatlararo taqqoslashda til va madaniy farqlar ham ta’sir qiladi: bir madaniyatda «original» hisoblangan javob boshqasida odatiy bo‘lishi mumkin.

Shu bilan birga, xalqaro miqyosda bir xil protokol bilan o‘tkazilgan o‘lchov ijodiy tafakkur bo‘yicha dastlabki qiyosiy asosni yaratadi va kelgusi tadqiqotlar bilan taqqoslash imkonini beradi. Psixolog uchun muhim xulosa: ijodiy tafakkurni o‘lchashda testni kuzatuv, o‘quvchi mahsulotlarini ekspert baholash va o‘z-o‘zini baholash bilan to‘ldirish zarur.

4.6. Oila va maktab roli

Xayol bolalikda o‘yin orqali jadal rivojlanadi: syujetli-rolli o‘yinlar bolada predmet-o‘rinbosarlar bilan harakat qilish, tasavvuriy vaziyat yaratish qobiliyatini shakllantiradi. Maktab yoshida bu rivojlanish sekinlashishi mumkin, agar ta’lim faqat tayyor javoblarni takrorlashga qaratilsa. Oila muhitida kitob o‘qish, hikoya aytib berish, ochiq savollar berish xayolni rag‘batlantiradi. Maktabda esa fanlararo loyihalar va ijodiy topshiriqlar xayolni saqlab qolishga yordam beradi.

Bu mulohazalar nazariy adabiyotga asoslangan; ular PISA ma’lumotlari bilan bevosita tekshirilmagan va kelgusi empirik tadqiqotlar uchun yo‘nalish sifatida taklif etiladi.

4.7. Tadqiqotning cheklovlari

Birinchidan, tahlil faqat OECD hisobotlariga asoslangan ikkilamchi ma’lumotlarga tayanadi. Ikkinchidan, PISA faqat 15 yoshli o‘quvchilarni o‘lchaydi va xayolning barcha jihatlarini qamrab olmaydi. Uchinchidan, ba’zi mamlakatlarda tanlama standartlari bajarilmagan. To‘rtinchidan, bog‘lanishlar sababiy emas. Beshinchidan, O‘zbekiston ma’lumoti topilmadi.

5. Xulosa

Birinchidan, PISA-2022 da OECD bo‘yicha ijodiy tafakkur o‘rtacha bali 33, Singapurda 41, Indoneziyada 19; farq 28 ballgacha yetadi. Ikkinchidan, OECD o‘quvchilarining taxminan 78 % i asosiy darajaga yetgan, taxminan har ikkinchisi oddiy topshiriqlarda original va xilma-xil g‘oyalar beradi. Uchinchidan, ijodiy tafakkurning faqat taxminan 28 % i matematika natijalari bilan izohlanadi, ya’ni xayol alohida rivojlantiriladigan qobiliyat. To‘rtinchidan, ta’lim muhiti va uslubi xayolni rivojlantirishda muhim.

Tavsiyalar: ta’limda ochiq topshiriqlar va xayol usullarini qo‘llash; ijodiy mahsulotlarni originallik mezoni bo‘yicha baholash; O‘zbekistonda ijodiy tafakkurni o‘lchash instrumentlarini moslashtirish; OECD asl hisobot jadvallari bilan ko‘rsatkichlarni tasdiqlash.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. OECD. (2024). PISA 2022 results (Volume III): Creative minds, creative schools. OECD Publishing. https://www.oecd.org/en/publications/pisa-2022-results-volume-iii_765ee8c2-en.html

2. OECD. (2024). PISA 2022 results (Volume III): Factsheets - Singapore. https://www.oecd.org/en/publications/pisa-results-2022-volume-iii-factsheets_041a90f1-en/singapore_3e8ab415-en.html

3. OECD. (2024). PISA 2022 results (Volume III): Factsheets - New Zealand.

https://www.oecd.org/en/publications/pisa-results-2022-volume-iii-factsheets_041a90f1-en/new-zealand_e231e15e-en.html

4. OECD. (2024). PISA 2022 results (Volume III): Factsheets - Indonesia. https://oecd.ekon.go.id/assets/dokumen/PISA%202022%20Results%20Indonesia.pdf [ikkilamchi nusxa]

5. Torrance, E. P. (1966). Torrance tests of creative thinking. Personnel Press.